

**СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ*****THE STRUCTURAL APPROACH TO PROCESS INTELLECTUAL CAPITAL
MANAGEMENT***

У статті проаналізовано сутність та визначено основні напрямки управління інтелектуальним капіталом. Проаналізовано дослідження вітчизняних та зарубіжних дослідників з окресленої проблематики. Сформульовані авторські визначення інтелектуального капіталу й управління інтелектуальним капіталом. Визначено рівні управління інтелектуальним капіталом: особистісний, мікроекономічний, макроекономічний і глобальний. Акцентовано увагу на особистісному і глобальному рівнях розгляду процесу управління інтелектуальним капіталом. Визначено підсистеми інтелектуального капіталу: людський капітал, організаційний та соціальний. Виокремлено рівень довіри як один з основних показників рівня розвитку соціального капіталу. Показано досягнення синергетичного ефекту у результаті ефективного управління інтелектуальним капіталом на всіх рівнях. Визначено основні чинники впливу, охарактеризовано безпосередньо процес та очікувані результати від ефективного управління інтелектуальним капіталом. Розглянуто загальні показники інвестування в інноваційний капітал України.

В статье проанализированы сущность и определены основные направления управления интеллектуальным капиталом. Проанализированы исследования отечественных и зарубежных исследователей по обозначенной проблематике. Сформулированы авторские определения интеллектуального капитала и управления интеллектуальным капиталом. Определены уровни управления интеллектуальным капиталом: личностный, микроэкономический, макроэкономический и глобальный. Акцентируется внимание на личностном и глобальном уровнях рассмотрения процесса управления интеллектуальным капиталом. Определены подсистемы интеллектуального капитала: человеческий капитал, организационный и социальный. Выделен уровень доверия как один из основных показателей уровня развития социального капитала. Показано достижения синергетического эффекта в результате эффективного управления интеллектуальным капиталом на всех уровнях. Определены основные факторы влияния, охарактеризованы непосредственно процесс и ожидаемые результаты от эффективного управления интеллектуальным капиталом. Рассмотрены общие показатели инвестирования в инновационный капитал Украины.

In the article the nature of intellectual capital has been analyzed and the levels of intellectual capital management have been demonstrated. Also has been analyzed domestic and foreign researchers on the designated issues. The authors' definitions of the intellectual capital and intellectual capital management have been proposed. Main levels of intellectual capital management has been separated: personal, microeconomic, macroeconomic and global. Attention

is focused on personal and global levels consider the management of intellectual capital. Subsystem defined intellectual capital: human capital, organizational and social. Singled trust as one of the main indicators of the level of social capital. The synergy effect achievement has been shown as the result of effective management at all levels. The main factors of influence and the expected results of effective management of intellectual capital has been states. The general indicators of investment in innovation capital of Ukraine have been described.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, управління знаннями, управління інтелектуальним капіталом, інвестиції в інтелектуальний капітал.

Вступ. Конкуреноспроможність економіки країни визначається, насамперед, ефективністю використання нематеріальних ресурсів, пов'язаних з працею людини. Сьогодні в умовах стрімкого переходу до економіки знань, актуалізуються питання оптимального використання людських ресурсів, адже можливості розвитку людини є надзвичайно вагомими.

Водночас, «ресурсне» розуміння неспроможне відобразити весь перелік проблем, що постають перед сучасними економічними системами. Адже не кожен ресурс може бути капіталізовано. Тому актуального значення набув підхід, що розглядає результативність процесу управління через ефективність використання капіталу, зокрема й інтелектуального.

Виокремлення поняття «інтелектуальний капітал» у 60–70 роках ХХ ст. було пов'язано з необхідністю пояснення різниці балансової та ринкової вартості підприємств. Цей аспект і спричинив інтерес до так званого, «непомітного активу», інтелектуального капіталу, а переорієнтація економік країн на формування та використання інтелектуального потенціалу, поступова їх соціальна спрямованість й орієнтація, сприяли зростанню національного багатства розвинутих країн.

Протягом останніх років науковці розглядали інтелектуальний капітал з різних позицій. Так, Легенчук С. Ф. та Банасько Т. М. визначали взаємозв'язок понять інтелектуальний капітал, нематеріальні активи та гудвіл, акцентуючи увагу на виникненні синергетичних ефектів при інвестуванні в інтелектуальний капітал [1,2]. Бауліна Т. В. розглядала управління інтелектуальним капіталом на макроекономічному рівні, особливості державного управління інтелектуальним капіталом для активізації процесів модернізації національного господарства [3]. Полуяктова О. В. досліджувала категоріальні аспекти інтелектуального капіталу у системі капіталу в цілому [4]. Білов Г. О. та Соковніна Д. М. вивчали інтелектуальний капітал в системі економічних відносин агропромислових підприємств України [5,6]. Шкурупій О. В. досліджував інтелектуальний капітал у суспільному відтворенні як факторний ресурс [7]. Ступнікер Г. Л. визначав інтелектуальний капітал як «величину капіталізованого наднормативного прибутку, який одержує підприємство в процесі виробничо-господарської діяльності за рахунок наявності в нього конкурентних переваг, обумовлених

людською, технологічною та ринковою складовими даного капіталу» [8].

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблематиці інтелектуального капіталу, сьогодні відсутнє єдине трактування даного поняття. Це пояснюється не лише складністю кількісного вираження всіх видів вкладень в інтелектуальний капітал та одержаних від цього результатів, але й швидкою зміною протягом останніх років економічних відносин (наприклад, поява електронної комерції). Науковці визначали дане поняття зважаючи на наявну економічну формацію відносин часу досліджень та на конкретні цілі наукових пошуків, а тому погляди досить відрізняються. Недостатньо проаналізоване управління інтелектуальним капіталом та його ефективність. Мало звертали увагу дослідники на глобальний та особистісний рівні управління, не розглядаючи їх інтегративний взаємозв'язок. Зазначене і обумовило необхідність проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей процесу управління інтелектуальним капіталом на всіх його рівнях.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних науковців-дослідників з вищевизначеної проблематики та використано наступні методи дослідження: системний підхід, індуктивний та дедуктивний аналіз, логічне узагальнення.

Результати дослідження. Вперше термін «інтелектуальний капітал» запропонував Дж. К. Гелбрейт у 1969 р. як поняття, яке включало інтелект людини та пояснювало його вплив на діяльність [9]. Вагомий внесок у першопочаткову теорію інтелектуального капіталу було зроблено Г. Бекером [10]. У своїй праці «Людський капітал» дослідник розмежовує загальні та спеціальні інвестиції у людський капітал, розглянувши питання альтернативності інвестицій з урахуванням очікуваних вигод. Науковці львівської школи (С. Вовканич) вважають інтелектуальний капітал складовою людського [11]. А. Л. Гапоненко виокремлює три складові елементи інтелектуального капіталу на мікроекономічному рівні – людський капітал, організаційний та споживчий [12]. Проте більшість зарубіжних та вітчизняних вчених розглядають інтелектуальний капітал як поняття значно ширше та виокремлюють його підсистеми: людський капітал (як сукупність знань, умінь та навичок більшою мірою об'єкта управління), організаційний (як організаційні можливості найчастіше суб'єкта управління) та соціальний (як набір неформальних цінностей та норм, тобто створення певного середовища управління інтелектуальним капіталом), у результаті взаємодії яких і досягається одержання доданої вартості залежно від рівня розгляду (рис. 1) [15]. Саме тому ми розглядаємо нерозривне поєднання даних підсистем, адже лише їх інтегративна взаємодія та ефективно направлене управління дозволить отримати максимально можливий результат та синергетичний ефект у вигляді конкурентних переваг, доданої вартості тощо.

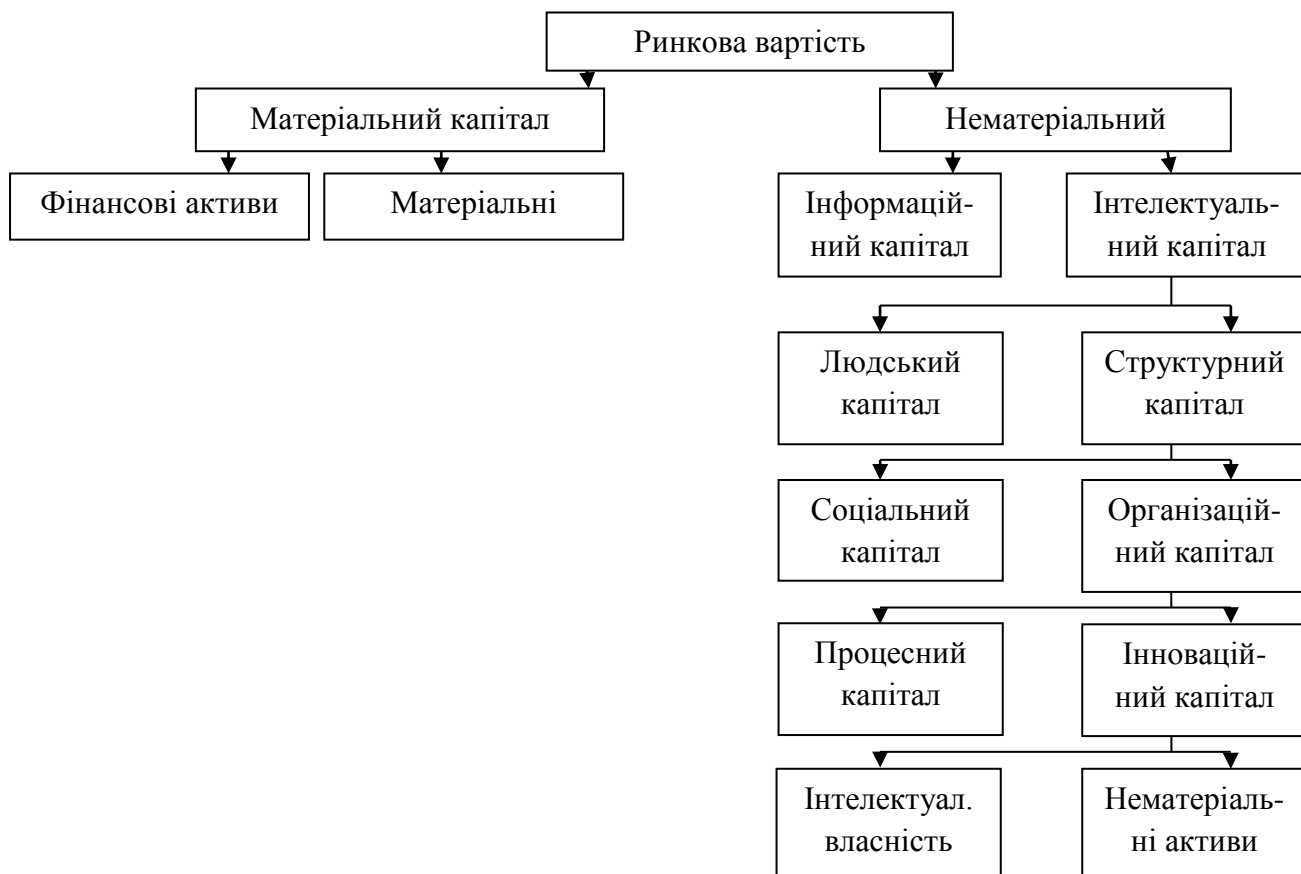

Рис. 1. Місце інтелектуального капіталу в загальній структурі ринкової вартості підприємства

Зважаючи на це, на нашу думку, інтелектуальний капітал – це кількісно вимірні (інтелектуальні продукти та об’єкти інтелектуальної власності) та невимірні (компетентність працівників, креативність, творчий підхід в процесі праці) цінності (вартості) особистості (підприємства, держави або сукупності держав), які цілеспрямовано використовуються їх суб’єктом, впливають на формування конкурентних переваг особистості (підприємства, держави або сукупності держав) та створення нової доданої вартості.

З огляду на вищевикладене доцільно сформулювати авторське визначення управління інтелектуальним капіталом – це складний процес, пов’язаний з стратегічним плануванням, організацією та мотивацією суб’єктів управління, а також з адмініструванням, контролем і комплексною оцінкою результатів вкладень в інтелектуальний капітал. Його визначальною ознакою є постійне системне управління знаннями.

Управління інтелектуальним капіталом є досить складним процесом, який варто розглядати поетапно, включаючи кожен його рівень та складову (табл. 1). Тому, узагальнюючи результати проведених досліджень,

згрупуємо основні напрямки управління інтелектуальним капіталом та представимо їх ієрархічно через чотири рівні: особистісний, мікроекономічний, макроекономічний і глобальний.

Таблиця 1

Загальна характеристика процесу управління інтелектуальним капіталом на всіх його рівнях

Рівень розгляду	Чинники впливу на процес управління	Характеристика процесу управління	Очікувані результати від ефективного управління інтелектуальним капіталом
1	2	3	4
Особистісний	Психофізіологічні якості особи, самомотивація, соціальне становище, рівень соціальної довіри	Навчання, всебічний розвиток людини	Підвищення рівня соціальної активності особи, її конкурентоспроможності на ринку праці та в подальшому гідний рівень життя, як результат реалізації свого потенціалу
Мікроекономічний	Загальні цілі підприємства, організаційна культура, інноваційна активність співробітників, наявність зворотного зв'язку суб'єкт-суб'єктного управління	Визначення кадрової стратегії та тактики, інвестування у навчання персоналу, заходи соціальної політики	Досягнення задоволеності працею працівників, підвищення інтегрального показника реалізації інтелектуального потенціалу кожного співробітника і, як результат, інноваційна активність підприємства, одержання економічного ефекту від інвестиційного процесу (капіталізація об'єктів інтелектуальної власності як нематеріальних активів) та підвищення ефективності його функціонування (ринкова вартість підприємства, прибутковість тощо)
Макроекономічний	Рівень політичної та правової стабільності, чинники інституційного середовища, рівні довіри до органів влади, інноваційна та наукова спрямованість державної політики	Підтримка наукової діяльності та наукомістких, інноваційних галузей, захист прав інтелектуальної власності, державна міграційна політика, створення сприятливого інвестиційного клімату (у т. ч. для венчурного капіталу)	Розробка і впровадження науково-дослідних програм, системне управління знаннями, підвищення загального рівня інноваційної активності держави та, як результат, створення ефективного інституційного середовища реалізації інтелектуального капіталу нації, затвердження соціально орієнтованої економіки

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Глобаль-ний	Рівень розвитку міжнародного співробітництва, орієнтація країн на інтегративну взаємодію	Реалізація програм обміну досвідом, ефективної зайнятості на глобальному рівні, регулювання міграційних потоків	Досягнення оптимуму розвитку країн та оптимуму реалізації інтелектуального капіталу, соціальна злагода та стабільність у світі, трудова і соціальна самореалізація кожної людини

Так, на особистісному рівні людина прагне до самовдосконалення, підвищення рівня своєї конкурентоспроможності на ринку праці, а тому, обираючи з альтернативних варіантів найоптимальніший, вступає до навчальних закладів, відвідує тренінги та семінари, спілкується з іншими людьми. Тим самим управління сконцентровано на інвестуванні в людський і соціальний капітал. Головним стимулом у цьому процесі виступає самомотивація. Проте на даний процес також опосередковано впливають зовнішні чинники – державні інституції та підприємства, – адже вони формують інституційне середовище, в якому відбувається процес накопичення знань, вмінь і навичок, а також формується стереотип міжособистісного спілкування.

На мікроекономічному рівні обирається сприятливий варіант покращення корпоративної культури, компетентності персоналу. Управління людським капіталом на рівні підприємства передбачає стратегічно розроблений план навчання та розвитку персоналу. Соціальний капітал зростає за рахунок інвестування ресурсів у підтримку сприятливого психологічного клімату, співпраці з партнерами. Управління організаційним капіталом передбачає створення оптимальної організаційної структури підприємства, інвестиції у розробку іміджу та стратегії компанії, а також безпосередньо розробку об'єктів інтелектуальної власності. Неоднозначним вбачається таке розмежування у випадку навчання керівництва. З одного боку, зростає загальний людський капітал підприємства, а і з іншого – організаційний та соціальний. У такому випадку доцільніше застосувати поняття функціональної та потенційної робочої сили, тобто йтиметься про сферу застосування отриманих знань, якщо вони будуть застосовані як такі. Наведена ситуація відображає взаємозв'язок і синергетичний ефект від взаємодії всіх складових інтелектуального капіталу та складність кількісно й якісно визначити сумарну ефективність як інвестування, так і управління.

Макроекономічний рівень управління інтелектуальним капіталом передбачає ефективне стратегічне планування й адміністрування державної політики щодо підвищення його загального рівня, недопущення «інтелектуального розриву» між розробкою та впровадженням наукових

програм, зокрема шляхом реалізації різного роду програм і проектів. На цьому рівні найбільш повно забезпечується системне управління знаннями для цілей формування, затвердження і розвитку соціально орієнтованої економіки.

Глобальний рівень управління інтелектуальним капіталом включає в себе співпрацю країн у високотехнологічних галузях, експортно-імпортні операції інноваційної продукції (активний торговельний баланс), її франчайзинг, розробку та впровадження програм обміну досвідом, стажувань.

На всіх рівнях управління має забезпечуватись оцінювання проміжних та підсумкових результатів, особливо в частині управління інвестиціями в інтелектуальний капітал.

Інтелектуалізація економіки України знаходиться у край складному стані, ускладнює ситуацію той факт, що за межами України працює 6,5 мільйонів мігрантів, тобто майже 14,5% населення. Загострюється проблема соціальної напруженості в суспільстві, люди не можуть і не хочуть в повній мірі реалізувати свої можливості через низький рівень довіри до соціальних інституцій, знижується загальний рівень соціального, і відповідно, інтелектуального капіталу. Так, за показниками довіри до інститутів влади Україна посідає останні місця серед європейських країн, згідно з даними Європейського соціального дослідження. У 2011 році довіра українців до парламенту становила 1.99 бала за 10-бальною шкалою (останнє місце серед 26 європейських країн). Довіра до судово-правової системи становила 2.26 бала (останнє місце), довіра до міліції – 2.50 бала (останнє місце). За рівнем довіри політикам (1.85 бала) Україна випереджає лише Грецію, а за довірою політичним партіям (1.99 бала) випереджає лише Грецію та Хорватію і міститься на одному рівні з Болгарією (за даними фонду «Демократичні ініціативи» у прес-релізі до круглого столу в Інституті соціології НАН України на тему «Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості») [13]. За такої ситуації досягти максимального синергетичного ефекту від управління інтелектуальним капіталом досить складно, знижується ефективність функціонування відповідних інституцій, адже існує несприйняття суспільством (об'єктом управління) їх дій, відсутній зворотній зв'язок. Позитивною, проте незначною тенденцією стосовно інноваційного капіталу, стало поступове зростання частки інноваційно-активних підприємств (у 2007 році – 14,2 %, а у 2011 – 16,2 %), хоча поки що Україна не вийшла на рівень принаймні 2000 року – 18,0 % (у високо розвинутих країнах рівень інноваційної активності підприємств становить – 40–80 %) [14]. Значно знижує рівень інтелектуального капіталу в Україні поступове зменшення у 2007–2011 роках як кількості організацій, що проводять наукові дослідження, так і подальше зменшення питомої ваги обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП [14] (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники інвестування в інноваційний капітал України у 2007–
2011 роках

Рік	Кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %	Загальна сума інвестицій у інноваційну діяльність, млн. грн.
2007	1404	0,93	10850,9
2008	1378	0,90	11994,2
2009	1340	0,95	7949,9
2010	1303	0,90	8045,5
2011	1255	0,79	14333,9

Вихід з такої напруженої ситуації можливий лише у випадку об'єднання зусиль всіх учасників управління інтелектуальним капіталом на всіх рівнях. Інтегративна взаємодія та співпраця на основі побудови ефективного мотиваційного механізму для об'єктів управління інтелектуальним капіталом і призведе до досягнення синергетичного ефекту та виходу економіки України на якісно новий рівень функціонування.

Висновки. Результати дослідження засвідчують, що управління інтелектуальним капіталом потрібно забезпечувати як в цілому, так і на кожному рівні. При активній взаємодії суб'єктів формування інтелектуального капіталу на кожному рівні можливе досягнення оптимального синергетичного ефекту між усіма складовими інтелектуального капіталу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у:

- акцентуванні уваги на особистісному і глобальному рівнях розгляду процесу управління інтелектуальним капіталом та подальшому розвитку теорії системного управління, зокрема у парадигмі затвердження соціально орієнтованої економіки;
- авторському формулюванні понять «інтелектуальний капітал» й «управління інтелектуальним капіталом».

Перспективами подальших наукових розвідок є проведення аналізу впливу факторів на процес інвестування на кожному рівні процесу управління, а також безпосередньо розробка механізму управління інвестиціями в інтелектуальний капітал та спроба оцінити синергетичний ефект від покращення управління інтелектуальним капіталом в Україні.

Література:

1. Легенчук С. Ф. Бухгалтерське відображення інтелектуального капіталу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04 / С. Ф. Легенчук; Нац. аграр. ун-т. – К., 2006. – 21 с.
2. Банасько Т. М. Бухгалтерський облік і контроль нематеріальних активів: оцінка та порядок відображення: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / Т. М. Банасько ; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир, 2010. – 18 с.
3. Бауліна Т. В. Державна політика формування інтелектуального капіталу в контексті

- модернізації національного господарства: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03 / Т. В. Бауліна; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. – К., 2011.
4. Полуяктова О. В. Інтелектуальний капітал в економіці України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / О. В. Полуяктова; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – 20 с.
5. Білов Г. О. Інтелектуальний капітал в системі економічних відносин агропромислових підприємств України: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Г. О. Білов; Міжнар. ун-т бізнесу і права. – Херсон, 2009. – 20 с.
6. Соковніна Д. М. Маркетингове управління інтелектуальним капіталом наукоємних підприємств АПК: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Д. М. Соковніна; Вінниц. нац. аграр. ун-т. – Вінниця, 2010. – 19 с.
7. Шкурупій О. В. Інтелектуальний капітал у суспільному відтворенні: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / О. В. Шкурупій; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2009. – 33 с.
8. Ступнікер Г. Л. Формування і оцінка інтелектуального капіталу підприємств гірничо-металургійного комплексу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Г. Л. Ступнікер; Криворіз. техн. ун-т. – Кривий Ріг, 2010. – 20 с.
9. Гелбрейт Д. К. Экономические теории и цели общества [Текст] / Д. К. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с. – (рос. мовою).
10. Беккер Г. С. Человеческое поведение : экономический поход. Избранные труды по экономической теории [Текст]: [Пер. англ.] / [Сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин]. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с. – (рос. мовою).
11. Вовканич С. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань [Текст] / С. Вовканич, Л. Семів // Вісник НАН України. – 2008. – № 3. – С. 13–23.
12. Гапоненко А. Л. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал [Текст] / А. Л. Гапоненко, Т. М. Орлова. – М. : Эксмо, 2008. – 400 с. – (рос. мовою).
13. Україна пасе задніх за рівнем довіри до органів влади. – Газета «Українська правда» [Електронний ресурс]. – 11 лютого 2013 р. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/11/6983262>. – Назва з екрану.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
15. Karl Wiig People-Focused Knowledge Management [Text] / Wiig Karl. – Taylor & Francis, 2004. – 365 p.